

Ders I Кыргыз тилинин морфологиясы (Kırgız Türkçesi Şekil bilgisi)

Şekil bilgisi, gramerin bir dildeki mevcut kelime türlerini, kelime yapım sistemini inceleyen ve öğreten bölümüdür. Bu bölümde kelime türleri ve onlara ait gramer kategorileri, kelime yapım sistemleri ele alınır.

Her dil kendine özgü gramer terimlerini geliştirir. Kırgızcanın şekil bilgisi terimleri tek anlamlı, tek şekilli ve ağırlıklı olarak Türk kökenli olması ile dikkat çeker. Bu terimlerin çoğu 20.yüzyılın başında ünlü Kırgız dilbilimcisi Kasım Tınıstanov tarafından oluşturulmuş olup dil kavramlarını kısa ve net yansıması nedeniyle toplum tarafından çok takdir edilmiştir. Şekil bilgisi dersinde sıkça başvuracağımız ve Türkçe karşılıkları ile karşılaştıracağımız dikkate alınarak Kırgız şekil bilgisinin başlıca terimlerinin önden öğrenilmesi uygun görülmüştür¹.

Kırgız gramerlerinde kelime türleri üç temel prensip üzerinde belirlenir: a) anlamsal (semantik); b) şekilsel (morfolojik); c) söz dizimsel (sentaktik). Bu demektir ki kelimeler, ifade ettiği anlamlara, bu anlamı ifade ederken girdikleri gramer şekillerine ve cümle içi görevlerine göre değerlendirilir.

1. **Зат атооч** (İsim): *күн* “güneş”, *асман* “gökyüzü”, *кыял* “hayal”, *балык* “balık”, *кайгы* “acı”, *турмуш* “hayat”, *киши* “insan” vb.
2. **Сын атооч** (Sıfat): *ачык* “açık”, *кара* “siyah”, *тоголок* “yuvarlak”, *сулуу* “güzel”, *таза* “temiz”, *айылдык* “köylü”, *кышкы* “kışlık” vb.
3. **Сан атооч** (Sayı): *бир* “bir”, *он* “on”, *жүз* “yüz”, *биринчи* “birinci”, *алтоо* “altısı”, *ондон бир* “onda bir”, *беи-беишен* “beşer beşer” vb.
4. **Ат атооч** (Zamir): *мен* “ben”, *биз* “biz”, *кайсы* “hangi”, *ким* “kim”, *эч нерсе* “hiçbir şey”, *бирөө* “biri”, *ошол* “o”, *бул* “bu” vb.
5. **Тактооч** (Zarf): *ылдый* “aşağı”, *тез* “tez”, *кыргызча* “Kırgızca”, *эрте* “erken”, *кеч* “geç”, *бүгүн* “bugün”, *оң* “sağ”, *сол* “sol” vb.
6. **Этиш** (Fiil): *көр-* “görmek”, *тап-* “bulmak”, *бара жатат* “gidiyor”, *алат* “alacak”, *көргөн* “görmüştü”, *келчү* “gelirdi”, *укту* “duydu” vb.
7. **Байламта** (Bağlaç): *жана* “ve”, *менен* “ile”, *да* “da”, *дагы* “daha”, *анткени* “çünkü”, *ошол үчүн* “onun için”, *бирок* “fakat” vb.
8. **Жандооч** (Edat): *чейин* “kadar”, *мурун* “önce”, *карай* “doğru”, *тууралуу* “hakkında”, *сыяктуу* “gibi”, *тарта* “itibaren” vb.
9. **Бөлүкчөлөр** (Parçacıklar): *гана* “sadece”, *эле* “daha”, *деле* “bile”, *дал, так* “tam”, *таң* “bimem ki” vb.

¹ Kırgızcanın şekil bilgisi terimlerini kitabın sonunda yer alan sözlükteki “Şekil bilgisi terimleri” kısmından öğrenebilirsiniz.

10. Модал сөздөр (Modal kelimeler): *албетте* "elbette", *балким* "belki", *мисалы* "örneğin", *калыбы, окшойт, го* "gaiba", *бейм* "sanırım" vb.

11. Тууранды сөздөр (Yansıma kelimeler): *жарк-жарк* "parıltı", *шуу* "zır", *күрс-күрс* "küt küt", *шуу-шуу* "vızır vızır", *тапс* "pat" vb.

12. Сырдык сөздөр (Ünlemler): *ах, ух, баракелде* "aferin", *кап* "tü", *жаша* "yaşa", *бай-бай* "vah vah", *өх* "oh" vb.

Көнүгүүлөр

1. Аşağıdaki cümleleri Türkçeye çeviriniz ve kelime türlerini tespit ediniz.

Жаздан кийин жай келет. Суу нөл градууста тоңот. Куштар жазында жылуу жактардан учуп келишет. Балдар топ ойношту. Бүгүн сабакка үч студент келбеди. Атам газета окуп отурат. Кечинде баарыбыз чогуу тамак ичebиз. Алиманын чачтары узун. Февраль айында жыйырма сегиз күн бар.

2. Yukarıda verilen örneklerdeki isimlerin **çoğul** veya **tekil** durumlarını belirleyiniz.

3. Аşağıdaki cümlelerin kelime köklerine göre kelime türlerine ayırınız.

Жамгыр эки күндөн бери тынбай жаап жатат. Бейшендин атасы да, апасы да фабрикада иштейт. Каникулда Анар гана жолугушууга келбеди. Тарых сабагына өтө кызыгам. Жамила англисче курска барып жүрөт. Кыргызстанда алма, алмурут, анар, жаңгак, жүзүм, мисте, жийде жана башка жемиштер өсөт.

4. Metni Türkçeye çeviriniz ve metindeki fiillerin yapısını inceleyiniz.

Шайлоо

Кечээ Кыргызстанда шайлоо болду. Эл Кыргызстан Парламентине өз өкүлдөрүн шайлады. Биздин аталарыбыз, апаларыбыз, агаларыбыз, эжелерибиз шайлоого катышышты, добуш беришти. Парламентке элдин мыкты уул-кыздары шайланды. Алар мекен үчүн, эл үчүн кызмат кылышат. Алар мектептер курушат, жолдор салышат, жаңы жакшы мыйзамдарды чыгарышат. Мен шайлоого катышпадым, анткени жашым жетпейт. Менин эжем биринчи жолу добуш берди. Анткени ал 18 жашка чыкты. Эжем добуш бергенине абдан сүйүндү.

5. Diyalogları okuyunuz, Türkçeye çeviriniz ve benzer diyaloglar kurarak pratik yapınız. Kelime türlerinin kullanılış biçimlerini inceleyiniz.

- Саламатсызбы?
- Саламатчылык.
- Сиздин атыңыз ким?
- Менин атым Жапар. Сиздикичи?
- Менин атым Данияр.

6. Okuma metni olarak "Veli Aba" kitabından "Can Ene" hikayesi önerilir.